

DOI 10.4467/25439561KSR.22.001.16353

MAŁGORZATA ABASSY

 <https://orcid.org/0000-0002-9294-6156>

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

„ЗАБВЕНИЮ НЕ ПОДЛЕЖИТ”. BLOKADA LENINGRADU W DOKUMENTACH EPOKI ORAZ WE WSPÓŁCZESNYM ODBIORZE SPOŁECZNYM

“ZABVENIJU NE PODLEZHIT”. BLOCKADE OF LENINGRAD IN DOCUMENTS OF THE EPOCH AND IN CONTEMPORARY PUBLIC PERCEPTION

Streszczenie

Przywołany tytuł dokumentalnego tomu o blokadzie Leningradu w czasie II wojny światowej wskazuje na imperatyw pamiętania o wydarzeniach, które zapisały się w pamięci całego narodu. Rodzi też pytania o uzasadnienie nakazu niezapominania. Stawiane pytania badawcze mają prowadzić do zidentyfikowania kluczowych elementów narracji – emocji, które są aktywowane poprzez odwołanie się do konkretnych faktów historycznych. Wysznu wnioski mogą stanowić punkt wyjścia do refleksji na temat skutków pamiętania – niepamiętania traumatycznych wydarzeń w życiu jakiejś wspólnoty: etnicznej, narodowej, religijnej itp. Mogą również dostarczyć przesłanek teoretycznych do badań nad funkcjonowaniem pamięci o tragedii jako narzędzia wywierania wpływu w relacji władza – społeczeństwo.

Abstract

The aforementioned title of the documentary volume on the blockade of Leningrad during the World War II emphasises the imperative to remember the events that were recorded in the memory of the entire nation. It also raises questions about the justification for the non-forgetting order. The posed research questions are meant to lead to the identification of key elements of the narrative – the emotions that are triggered by referring to specific

historical facts. The drawn conclusions can be a starting point for reflection on the effects of remembering – not remembering traumatic events in the life of a community: ethnic, national, religious etc. They can also provide theoretical premisses for the research on the functioning of memory about a tragedy as an influence tool in the relationship between the authorities and society.

Słowa kluczowe: Rosja, kultura, pamięć, trauma, Putin

Keywords: Russia, culture, memory, trauma, Putin

„Babcia umarła 25 stycznia. Wujek Alosza 10 maja. Mama 13 maja o 7.30 rano... Wszyscy umarli. Została tylko Tania”¹.

Blokada Leningradu jako fakt historyczny została wszechstronnie opisana². W radzieckiej i rosyjskiej historiografii zobrażona jest jako tragiczne, lecz jednocześnie bohaterkie doświadczenie. Decyzję o niepoddaniu miasta wojskom hitlerowskim przedstawia się jako niekwestionowalną, zarówno w odbiorze oficjalnej władzy, jak i mieszkańców Leningradu oraz całego ZSRR. Ten typ narracji przejawia się nie tylko w tekstach dokumentalnych, ale także w literaturze pięknej i innych źródłach kultury: wydarzeniach upamiętniających drugą wojnę światową, filmach, dziełach sztuki. *Księga blokady* (*Блокадная книга*) napisana na przełomie lat 70. i 80. XX wieku stanowi dodatkowy klucz do zrozumienia wydarzenia i jego następstw przez pryzmat wspomnień mimowolnych uczestników wydarzeń z okresu między 8 września 1941 a 27 stycznia 1944 roku. Autorzy dokonali syntezy wypowiedzi ponad 200 osób, z którymi przeprowadzili wywiady, opatrując je własnym komentarzem. Ten ostatni, pełniąc rolę marginalną, odzwierciedla ton oficjalnej narracji o blokadzie:

„[...] że Leningrad jest miastem, które oparło się najdłuższemu z oblężeń, że bohaterka postawa jego mieszkańców pomogła światu, ludzkości, zatrzymać się na samym brzegu przepaści. [...] W opowieściach ludzi, którzy przeżyli blokadę, nieprawdopodobne ofiary i ciężkie przejścia oprócz dumy: Leningrad wytrwał! Wytrwaliśmy! Życie trwa!”³.

¹ A. Adamowicz, D. Granin, *Księga blokady*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, s. 10.

² W. Bieszanow, *Obrona Leningradu*, Warszawa, Bellona, 2009.

³ Ibidem, ss. 9-10.

Jako fakt historyczny, blokada należy do przeszłości. Jednak z perspektywy mechanizmów oddziaływania traumy na jednostki i społeczeństwa stanowi jeden z najbardziej aktualnych tematów. Amerykański psycholog i terapeuta, posiadający stopień doktora w dziedzinie biofizyki medycznej, Peter Levine, przychylając się do ogólnej definicji traumy „[...] jako rodzaju stresora, który znajduje się poza zakresem normalnych ludzkich przeżyć”⁴, uznał ją wyłącznie za punkt wyjścia do badań istoty zjawiska i poszukiwania narzędzi odwrócenia skutków traumatycznych przeżyć. Badacz podkreślił obecny u ofiar nieświadomy „przymus powtarzania” czy wręcz prowokowania, ponownego zaistnienia wydarzeń, które doprowadziły do powstania traumy, by tym razem znaleźć wyjście z beznadziejnej, wówczas, sytuacji⁵. Na poziomie psychologii jednostki oraz, dodajmy, kultury jako całości, pojawia się próba powtórzenia sekwencji wydarzeń, by „dopisać” inne zakończenie. A zatem, powracanie do wydarzeń, takich jak blokada Leningradu, połączone z „odmową zapomnienia”, może zostać odczytane jako próba uzdrowienia traumy. Rozmówczynie Aleksandra Adamowicza i Daniła Granina w *Księdze blokady* dobitnie wyeksponowała ten mechanizm:

„Tutaj bombardowano leningradczyków, tutaj śmierć dopadała ich z ładu, z powietrza. Tutaj usiłowano zamorzyć ich głodem. Stracili tu tylu bliskich, sąsiadów, stracili zdrowie. A teraz, (w tym samym miejscu!) żyją jak wszyscy. Jak wszyscy, tyle tylko, że w zaklętym kręgu pamięci”⁶.

Zwrot: „zaklęty krąg pamięci” sugeruje istnienie *fatum* – przymusu pamiętania o przeszłości, która przebija się przez normalność codzienności. Przez wielu leningradczyków, którzy przeżyli blokadę jest on też odczytywany w kategoriach moralnego obowiązku: „bo czegoś takiego niepodobna zapomnieć, nawet gdyby człowiek chciał i miał prawo nie pamiętać”⁷. Strofy poezji sąsiadują z budzącymi grozę opisami scen zdobywania pożywienia czy głodowej śmierci, biologiczny instynkt przetrwania zostaje przekształcony w akty bohaterstwa. Współistnienie tych odmiennych, w perspektywie egzystencjalnej, typów narracji można przypisać psychologicznemu mechanizmowi dysocjacji, polegającemu na dokonaniu aktu wyobcowania siebie z przerażającej rzeczywistości, zablokowaniu odczuwania bodźców fizycznych i emocji⁸. Bohaterowie *Księdgi blokady* opisują ów akt na różne

⁴ S. Steuden, K. Janowski, *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2016, t. XIX, nr 3, s. 549.

⁵ P.A. Levine, *Obudźcie tygrysa. Leczenie traumy*, tłum. B. Jarząbska-Ziewiec, Warszawa, Wydawnictwo „Czarna Owca”, 2018, s. 170.

⁶ A. Adamowicz, D. Granin, *Księga blokady...*, op.cit., s. 8.

⁷ Ibidem.

⁸ P.A. Levine, *Obudźcie tygrysa...*, op.cit., ss. 140-142.

sposoby: „[...] człowiek leżał tutaj, na łóżku, w tym samym pokoju, w którym ja-
dliśmy śniadanie. Umarł, ale śniadania nie przerwałyśmy. Nastąpiło już w ludziach
jakieś zahamowanie, nie było miejsca na takie wzruszenia naturalne dla normalnego
człowieka i normalnego stanu rzeczy...”⁹, „Ludzie dotknięci dystrofią nie znają
strachu. Można by sądzić, że im człowiek jest słabszy, tym bardziej się boi. Nic
podobnego”¹⁰. Ucieczka w świat poezji, przeniesienie dramatu głodu i śmierci
w przestrzeń idei męczeństwa i bohaterstwa pozwalają przetrwać. Jednak pozosta-
wanie w „stanie zamrożenia”, gdy niebezpieczeństwo już minęło powoduje pogłę-
biającą się atrofię woli mierzenia się z rzeczywistością, weryfikowania własnej
sprawczości oraz przekształcania warunków życia. Z perspektywy kultury stan za-
mrożenia został opisany przez historyka i teoretyka rozwoju cywilizacji Arnolda
Toynbee’go – jako ruch „wycofania się i powrotu”. Choć badacz nie odnosi się
do mechanizmu traumy, to wskazuje na destrukcyjne skutki odmowy powrotu do
rzeczywistości społecznej po okresie wycofania się do wewnętrznego uniwersum
jednostki¹¹. Dynamika interakcji: człowiek – kultura narasta, gdy włączymy społec-
zeństwo jako istotny czynnik prowokujący bądź hamujący jednostkowy ruch po-
wrotu do rzeczywistości. Traumatyczne wydarzenia podlegają represjonowaniu
z wielu powodów. Jednym z nich jest niewyobrazalna dla współczesnych groza
codzienności obłożonego miasta. Nie będąc w stanie współodczuwać nawet w mi-
nimalnym stopniu, odmawiają uznania samego faktu:

„We wspomnieniach z blokady toczy się także swoisty spór, a ściślej dalszy ciąg
sporu (czy nie codziennego?) z tymi, który nie tylko «nie pamiętają», ale nawet
gniewają się, gdy ktoś chce im przypomnieć. «Pytają mnie: blokada, blokada.
A czym była w rzeczywistości blokada? Wnuczka w zeszłym roku pisała i teraz mó-
wi: nie masz żadnych dowodów.» Te słowa wyrwały się Taisji Wasiljewnie Miesz-
czankinie, powiedziała je z żalem już pod koniec swojej opowieści. Wielokrotnie
usiłowała opowiedzieć jakieś szczegóły z czasów blokady w domu, dzieciom i wnu-
kom – nie chcieli jej wierzyć. A jak mogła dowieść?”¹²

Znaczącą rolę odgrywa również fakt, że doświadczenie traumy jest nieprze-
kazywalne: „Warto jednak zastanowić się – czy przy najlepszych chęciach i wrażli-
wości na cudze cierpienia łatwo jest człowiekowi, który nigdy nie zaznał głodu,
wyobrazić sobie co to znaczy”¹³. Leningradczycy, którzy czynią sobie wyrzuty, że

⁹ A. Adamowicz, D. Granin, *Księga blokady...*, op.cit., s. 152.

¹⁰ Ibidem, s. 173.

¹¹ A.J. Toynbee, *Studium historii*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydaw-
niczy, 2000, s. 200.

¹² A. Adamowicz, D. Granin, *Księga blokady...*, op.cit., s. 26.

¹³ Ibidem, s. 27.

nie dosyć przekonująco i uparcie starali się opowiedzieć młodszemu pokoleniu o blokadzie, pogłębiają swoje poczucie wyobcowania z rzeczywistości. Próbując nadać sens temu co przeżyli, aktywują narrację o bohaterskiej martyrologii. Toczy się ona na tle ogromnego żalu wobec innych narodów, które nie tylko, zdaniem leningradczyków, nie doceniają poświęcenia Rosjan, ale nawet kwestionują zasadność utrzymywania miasta kosztem tylu ofiar. Adamowicz i Granin komentują:

„W literaturze zachodniej znaleźliśmy inne rozważania, w których nie było zdumienia, ani bólu, ani szczerości, wyczuwało się raczej, że ci co skapitulowali, pragnęli usprawiedliwić swoją bierną postawę, czyniąc z niej cnotę... [...] Co za cynizm i jaka niewdzięczność! [...] Dla Francuzów i dla całej ludzkości Paryż został uratowany tutaj – w płonąącym Stalingradzie, Leningradzie, bombardowanym w dzień i w nocy, pod Moskwą... Dzięki wytrwałości i udrekom tych, o których opowiadają leningradczycy”¹⁴.

Pytanie o sens zwycięstwa okupionego tak ogromnym cierpieniem pojawia się nie tylko w literaturze zachodniej. Pada też z ust samych Rosjan – w latach 70., gdy zbierano wywiady do *Księgi blokady*: „Pierwszy nie wytrzymał zięć, niezbyt młody i nie leningradczyk, nagle zawołał: «Ale po co, po co takie cierpienia? Trzeba było oddać miasto. Uniknąć tego wszystkiego. Czy warto było gubić tyle ludzi?»”¹⁵. Bezimienny komentator stawia pytanie, które później niejednokrotnie powracało w wielu odsłonach: Czy cena zwycięstwa nie była zbyt wysoka. Wyłania się ono jednak na tle fundamentalnej potrzeby nadawania sensu zaistniałym wydarzeniom, zwłaszcza tym bardzo trudnym. Jak zauważają autorzy *Księgi blokady*:

„Chcemy wierzyć, że blokada Leningradu zapadnie na długo w pamięć narodów. Ale jaką zobaczą ją potomni? Jak czas przeobrazą blokadę, co zrobi z jej niezliczonych tragedii, jaki mit stworzy z wytrwałości i grozy, z mrozu i głodu?”¹⁶

We współczesnej dyskusji o potrzebie nieustannej reaktywacji czy wręcz mitologizacji, blokady Leningradu zderzają się dwie przeciwstawne racje. Jedna z nich jest reprezentowana przez pokolenie młodych ludzi, którzy pragną spojrzeć w przyszłość i postrzegają traumę przeszłości jako poważną ku temu przeszkodę. Przyjmując jednak taką postawę, nieświadomie kwestionują czynnik fundamentalny dla starszych pokoleń, a także dla oficjalnej narracji państwowej, w której cierpienie jest opromienione i wynagrodzone zwycięstwem. Przywołajmy ponownie auto-

¹⁴ Ibidem, ss. 28-29.

¹⁵ Ibidem, s. 28.

¹⁶ Ibidem, s. 250.

rów *Księgi blokady*: „Dzisiaj przypominamy sobie blokadę jako jedną z tragicznych kart z w y c i ę s k i e j przecież wojny”¹⁷.

W perspektywie czasu problem blokady Leningradu i zrodzonej zeń traumy postrzegamy w trzech odsonach: opowiadanej przez bezpośrednich uczestników tamtych wydarzeń, zmitologizowanej na potrzeby oficjalnej ideologii, artykułowanej przez współczesnych Rosjan. Dwa ostatnie ujęcia wchodzą ze sobą w konflikt jako przeciwstawne modele tworzonej rzeczywistości.

W 70. rocznicę zakończenia blokady Leningradu na kanale telewizji „Deszcz” (*Дождь*)¹⁸ pojawiło się pytanie ankietowe do widzów: „Czy trzeba było poddać Leningrad, aby uratować setki tysięcy istnień ludzkich?”¹⁹ Zanim pytanie zniknęło ze strony, odpowiedziało na nie pozytywnie 54%²⁰. Wzbudziło ono wiele kontrowersji i w ciągu 12 minut zostało usunięte²¹. Redaktor naczelny kanału przypisuje jednak gwałtowną reakcję opinii publicznej, nie tyle samemu pytaniu, ile sposobowi jego sformułowania²². Wątek poddania Leningradu jako sposobu ocalenia ludności miasta poddał pod dyskusję dwa dni później bloger Igor Pietrow, zamieszczając w poście skany dokumentów historycznych²³. Stanowisko zajęły też inne stacje telewizyjne i radiowe. Radio „Svoboda”, stając w obronie TV „Deszcz”, zwróciło uwagę na emocjonalne reakcje dzwoniących: „Wielu pisało o tragedii swoich krewnych i przyjaciół, którzy przeżyli blokadę... Trzy godziny po ataku redaktor naczelny Michaił Zygar ogłosił, że «Deszcz» usuwa ankietę ze strony, która wywołała skandal”²⁴. Michaił Sokołow zaznaczył też, że wydarzenia, takie jak blokada Leningradu mają moc aktywowania głęboko ukrytych resentymentów, które łatwo mogą zostać wykorzystane do celów oficjalnej ideologii państwowej. Wrażliwość na doświadczenia tych, którzy blokadę przeżyli oraz szczególna staranność w doborze słów w tym konkretnym przypadku ma duże znaczenie. Może posłużyć zarówno jako punkt wyjścia do owocnego dialogu, jak też – stać się pre-

¹⁷ Ibidem, s. 257.

¹⁸ Por. *Sytuacja с телеканалом „Дождь”*, [w:] <https://www.levada.ru/2014/02/28/situatsiya-s-telekanalom-dozhd/> [dostęp: 30.05.2022].

¹⁹ М. Соколов, *Блокада от „Дождя”*, 27 stycznia 2014, [w:] <https://www.svoboda.org/a/25243821.html> [dostęp: 30.05.2022].

²⁰ Por. *Не слышали про „Дождь”*, 28 lutego 2014, [w:] <https://www.levada.ru/2014/02/28/ne-slyshali-pro-dozhd/> [dostęp: 30.05.2022].

²¹ Por. *Ситуация с телеканалом „Дождь”...*, op.cit., s. 1.

²² Н. Синдеева, *Я хочу извиниться перед людьми, которых это действительно задело, такие люди были и внутри телеканала*, 29 stycznia 2014, [w:] https://tvrain.ru/teleshov/here_and_now/natalja-sindeeva-ja-hochu-izvinitjsja-pered-ljudmi-kotoryh-eto-dejstvitelno-zad-elo-takie-ljudi-byli-i-vnutri-telekanala-361621/ [dostęp: 30.05.2022].

²³ И. Петров, *„по крайней мере не прямо на наших глазах”* (выписки из журнала боевых действий ГА Север), [w:] <https://labas.livejournal.com/1054907.html> [dostęp: 30.05.2022].

²⁴ М. Соколов, *Блокада от „Дождя”...*, op.cit., s. 1.

tekstem do odwrócenia uwagi od merytorycznej dyskusji na rzecz pogłębiania poczucia krzywdy, niezrozumienia i lekceważenia. Sokołow podkreśla, że brak wiedzy historycznej nie pozwala całemu społeczeństwu rozliczyć się z okresem radzieckim. W takim ujęciu trauma dotyczy już nie tylko tych, którzy bezpośrednio przeżyli blokadę Leningradu, ale również pokoleń współczesnych Rosjan. Powoduje ona swoisty stan „zamrożenia”, który skutkuje, z jednej strony, nieuzasadnionym przekonaniem wspomnianych wyżej 54% respondentów, że gdyby Leningrad poddano Niemcom, to ludność zostałaaby uratowana, a z drugiej – oburzeniem opartym na micie akceptowanego cierpienia jako ceny zwycięstwa.

O wadze zagadnienia świadczy reakcja otoczenia politycznego, społeczne²⁵ i rosyjskich mediów²⁶. Wśród oskarżeń o ekstremizm i wezwania do zamknięcia kanału, pojawiały się głosy poparcia dla kanału jako niezależnego medium informacyjnego²⁷. Dziennikarz Dymitr Gordon odwołał się do ankiety telewizji „Deszcz” w czasie swojej wypowiedzi dla ukraińskiego kanału „112”²⁸.

Oblężenie Leningradu jako wydarzenie, które przenika pamięć Rosjan bez względu na przynależność pokoleniową pojawiło się też w kontekście wojny w Ukrainie w roku 2022. Amerykański sekretarz stanu Antony Blinken przywołał blokadę Leningradu i fakty z życia Władimira Putina, by wezwać rosyjskiego prezydenta do działań humanitarnych:

„Мы уже видели подобные сцены в Европе. Каждый русский жил или слышал об ужасной блокаде Ленинграда во время Второй мировой войны. [...] Эта осада затронула миллионы российских семей, в том числе президента Путина, чей годовалый брат стал одной из многих жертв. [...] Сейчас Россия голодает в таких городах, как Мариуполь. Это стыдно. Мир говорит России: немедленно прекратите эти атаки. Впустите еду и лекарства”²⁹.

²⁵ Е. Брызгалова, А. Агамалова, Телеканал „Дождь” обязали выплатить 200 000 рублей за опрос про блокаду Ленинграда, 7 sierpnia 2014, [w:] <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2014/08/07/telekanal-dozhd-oshtrafovan-na-200-000-rub-za-opros-pro> [dostęp: 30.05.2022].

²⁶ Пор. Проверка прокуратуры не выявила на Дожде экстремизма, 31 stycznia 2014, [w:] https://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/proverka_prokuratury_ne_vyjavila_na_dozhde_ekstremizma-361731/ [dostęp: 30.05.2022].

²⁷ J. Rogoża, Rosja: Atak na TV „Deszcz”, ostrzeżenie dla Internetu, [w:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/rosja-atak-na-tv-deszcz-ostrezenie-dla-internetu> [dostęp: 30.05.2022]. Stacja zwiesiła działalność 3 marca 2022 r. Por. K. Chawryło, Rosja: rozprawa z „Echem Moskwy” i telewizją „Dozd”, [w:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-03/rosja-rozprawa-z-echem-moskwy-i-telewizja-dozd> [dostęp: 30.05.2022].

²⁸ Гордон о блокаде Ленинграда, 10 maja 2018, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=Jbgw796ixPw> [dostęp: 30.05.2022].

²⁹ Как жесткая блокада Ленинграда во время Второй мировой войны объясняет отношение Путина к Украине, 10 marca 2022, [w:] <https://www.turan.az/cache/2022/World>

Blokada Leningradu to jedna z najtragiczniejszych kart radzieckiej historii, ale nie jedyna. Wraz z innymi wydarzeniami została ona wpisana w narrację o zwycięstwie Rosji nad faszyzmem. Kulturowy mechanizm przekształcania traumy w poczucie triumfu jest aktywowany w każdym państwowym święcie³⁰.

Tragiczne fakty historyczne, takie jak oblężenie Leningradu, bitwa pod Stalingradem, przegrana wojsk rosyjskich pod Kurskiem zyskują w pamięci Rosjan sens w kontekście wieńczącego je triumfu w Berlinie. Analiza wspomnień i świadectw w *Księdze blokady*, wypowiedzi Rosjan w mediach, badaniach ankietowych i w komentarzach do programów publicystycznych w Internecie pozwalają wnioskować o przewadze takich narracji, w których wątkiem organizującym jest odniesione zwycięstwo. Martyrologia, jeśli się pojawia, to ma charakter zbiorowy: cierpiał cały naród. To „umasowione” cierpienie w pewnym stopniu zatracą swoją „ludzką twarz” kierując uwagę na emocje wzbudzone przez ideologię zwycięstwa za wszelką cenę. Wypracowany w ten sposób mechanizm przesuwania uwagi na ostateczny rezultat działań pozwala realizować zasadę celu uświęcającego środki. Narracje, w których nastąpiło przesunięcie z kolektywnego postrzegania cierpienia na jego aspekt indywidualny oraz z racji stanu na prawo jednostki do życia w szczęściu, pokoju i realizacji własnego potencjału pozostawały zmarginalizowane w całej historii Rosji. Obecnie są one artykułowane w czasie protestów – czy to na ulicach rosyjskich miast, czy w listach otwartych i wypowiedziach. Nie tylko spotykają się one z represjami ze strony oficjalnej władzy, ale także są deprecjonowane przez większość rosyjskiego społeczeństwa, które buduje swoją tożsamość na poczuciu dumy z silnej, bezkompromisowej Rosji, zwyciężającej pomimo przytłaczających sił wroga. Władimir Putin, odwołując się do blokady Leningradu jako wydarzenia osobistego, ożywił mit bohaterskiej przeszłości, dostarczając Rosjanom pewności zwycięstwa opartej na doświadczeniach: obroniliśmy Leningrad – zwyciężymy również teraz. Jak trafnie zauważył Blinken, Putin połączył przeszłość z przyszłością, kreując wizerunek Rosji jako zwycięskiego kraju, a obraz siebie – jako bohatera–obrońcy:

„Сделав войну событием личным, а также сакральным, Владимир Путин создал миф и ритуал, возвышающие его лично, объединяющие Россию (по крайней

wide/free/news-2022-3-free-Worldwide-ru-2382.htm [dostęp: 30.05.2022]. Por. także *Secretary of State Antony J. Blinken and Latvian Foreign Minister Edgars Rinkēvičs at a Joint Press Availability*, 7 marca 2022, [w:] <https://www.state.gov/secretary-of-state-antony-j-blinken-and-latvian-foreign-minister-edgars-rinkevics-at-a-joint-press-availability/> [dostęp: 27.05.2022]; A. Reid, *Leningrad. Tragedia oblężonego miasta 1941-1944*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2012; D. Glantz, *The Siege of Leningrad 1941-44: 900 Days of Terror*, Osceola, Zenith Press, 2001.

³⁰ *Сдвиг в сторону гордости и парадности*, 20 kwietnia 2015, [w:] <https://www.levada.ru/2015/04/20/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti/> [dostęp: 30.05.2022].

мере, теоретически) и показывающие его как естественного героя-вождя, воина, который лично связанные с защитой Родины. [...] У него есть гламур настоящего, но он также герой прошлого”³¹.

Wchodzących na Cmentarz Pamięci Piskariewskoję witają strofy poezji Olgi Bergholtz: „Nic nie jest zapomniane, nikt nie jest zapomniany”³². Analiza symbolu oblężonego Leningradu pokazuje jednak, że sposób pamiętania i wykorzystywania pamięci o przeszłości odgrywa kluczową rolę w zarządzaniu teraźniejszymi wydarzeniami oraz kształtowaniu przyszłości. Trauma blokady i całej drugiej wojny światowej, w której rosyjski naród poniósł ogromne ofiary na rzecz zwycięstwa nad faszyzmem, pozostaje niezaleczona. Rana ta będzie otwarta dopóki w narracji o zwycięstwie nie znajdzie się też miejsce na symboliczne oplakanie tragedii jednostek oraz przyznanie im moralnego prawa do zakwestionowania ceny zwycięstwa.

Literatura

- Adamowicz A., Granin D., *Księga blokady*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, 534 ss.
- Bieszanow W., *Obrona Leningradu*, Warszawa, Bellona, 2009, 316 ss.
- Chawryło K., *Rosja: rozprawa z Echem Moskwy i telewizją Dożd'*, [w:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-03/rosja-rozprawa-z-echem-moskwy-i-telewizja-dozd> [dostęp: 30.05.2022].
- Glantz D., *The Siege of Leningrad 1941–44: 900 Days of Terror*, Osceola, Zenith Press, 2001, 224 ss.
- Levine P.A., *Obudźcie tygrysa. Leczenie traumy*, tłum. B. Jarząbska-Ziewiec, Warszawa, Wydawnictwo „Czarna Owca”, 2018, 212 ss.

³¹ *Как жестокая блокада...*, op.cit., s. 1; Por. także E.A. Wood, *Performing Memory: Vladimir Putin and the Celebration of World War II in Russia*, „The Soviet and Post-Soviet Review” 2011, nr 38, ss. 172-200, [w:] https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/82485/mod_resource/content/0/wood.pdf [dostęp: 30.05.2022]. Por. także V. Putin, *The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II*, 18 czerwca 2020, „The National Interest”, [w:] <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> [dostęp: 27.05.2022].

³² „Их имен благородных мы здесь перечислить не сможем,

Так их много под вечной охраной гранита.

Но знай, внимающий этим камням:

Никто не забыт и ничто не забыто.” Por. *K 110-letiu Olgi Berggolc. Ее голос поддерживал жизнь в осажденном Ленинграде*, 16 maja 2020, [w:] <https://www.prlib.ru/news/1298186> [dostęp: 30.05.2022].

- Putin V., *The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II*, June 18, 2020, „The National Interest”, [w:] <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> [dostęp: 27.05.2022].
- Reid A., *Leningrad. Tragedia oblężonego miasta 1941-1944*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2012, 629 ss.
- Rogoża J., *Rosja: Atak na TV „Deszcz”, ostrzeżenie dla Internetu*, [w:] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/rosja-atak-na-tv-deszcz-ostrzezenie-dla-internetu> [dostęp: 30.05.2022].
- Secretary of State Antony J. Blinken and Latvian Foreign Minister Edgars Rinkēvičs at a Joint Press Availability*, 7 marca 2022, [w:] <https://www.state.gov/secretary-of-state-antony-j-blinken-and-latvian-foreign-minister-edgars-rinkevics-at-a-joint-press-availability/> [dostęp: 27.05.2022].
- Steuden S., Janowski K., *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2016, t. XIX, nr 3, ss. 549-565. DOI <http://dx.doi.org/10.18290/rpsych.2016.19.3-5pl>
- Toynbee A.J., *Studium historii*, tłum. J. Marzęcki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2000, 845 ss.
- Wood E.A., *Performing Memory: Vladimir Putin and the Celebration of World War II in Russia*, „The Soviet and Post-Soviet Review” 2011, nr 38, ss. 172-200, [w:] https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/82485/mod_resource/content/0/wood.pdf [dostęp: 30.05.2022].
- Брызгалова Е., Агамалова А., *Телеканал „Дождь” обязали выплатить 200 000 рублей за опрос про блокаду Ленинграда*, 7 sierpnia 2014, [w:] <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2014/08/07/telekanal-dozhd-oshtrafovan-na-200-000-rub-za-opros-pro> [dostęp: 30.05.2022].
- Гордон о блокаде Ленинграда*, 10 maja 2018, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=Jbgw796ixPw> [dostęp: 30.05.2022].
- Как жестокая блокада Ленинграда во время Второй мировой войны объясняет отношение Путина к Украине*, 10 marca 2022, [w:] <https://www.turan.az/cache/2022/Worldwide/free/news-2022-3-free-Worldwide-ru-2382.htm> [dostęp: 30.05.2022].
- К 110-летию Ольги Берггольц. Ее голос поддерживал жизнь в осажденном Ленинграде*, 16 maja 2020, [w:] <https://www.prlib.ru/news/1298186> [dostęp: 30.05.2022].
- Не слышали про „Дождь”*, 28 lutego 2014, [w:] <https://www.levada.ru/2014/02/28/ne-slyshali-pro-dozhd/> [dostęp: 30.05.2022].
- Петров И., *„по крайней мере не прямо на наших глазах”* (выписки из журнала боевых действий ГА Север), [w:] <https://labas.livejournal.com/1054907.html> [dostęp: 30.05.2022].

- Проверка прокуратуры не выявила на Дожде экстремизма*, 31 stycznia 2014, [w:] https://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/proverka_prokuratury_ne_vyjava_vila_na_dozhde_ekstremizma-361731/ [dostęp: 30.05.2022].
- Сдвиг в сторону гордости и парадности*, 20 kwietnia 2015, [w:] <https://www.levada.ru/2015/04/20/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti/> [dostęp: 30.05.2022].
- Синдеева Н., *Я хочу извиниться перед людьми, которых это действительно задело, такие люди были и внутри телеканала*, 29 stycznia, 2014, [w:] https://tvrain.ru/teleshov/here_and_now/natalja_sindeeva_ja_hochu_izvinitjsj_a_pered_ljudmi_kotoryh_eto_dejstvitelno_zadelo_takie_ljudi_byli_i_vnutri_t_elekanala-361621/ [dostęp: 30.05.2022].
- Ситуация с телеканалом „Дождь”*, [w:] <https://www.levada.ru/2014/02/28/situatsiya-s-telekanalom-dozhd/> [dostęp: 30.05.2022].
- Соколов М., *Блокада от „Дождя”*, 27 stycznia, 2014, [w:] <https://www.svoboda.org/a/25243821.html> [dostęp: 30.05.2022].

References

- Adamowicz A., Granin D., *Księga blokady* [Leningrad Under Siege], trans. W. Bieńkowska, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988, 534 pp.
- Bieszanow W., *Obrona Leningradu* [Defence of Leningrad], Warszawa, Bellona, 2009, 316 pp.
- Bryzgalova E., Agamalova A., *Telekanal “Dozhd” obiazali vyplatit’ 200 000 rublei za opros pro blokadu Leningrada* [TV Channel “Rain” Was Obligated to Pay 200,000 Rubles for a Survey About the Siege of Leningrad], August 7, 2014. Available at: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2014/08/07/telekanal-dozhd-oshtrafovan-na-200-000-rub-za-opros-pro> [accessed: 30.05.2022].
- Chawryło K., *Rosja: rozprawa z Echem Moskwy i telewizją “Dozd”* [Russia: a Crackdown on Moscow’s Echo and “Dozhd” TV]. Available at: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-03-03/rosja-rozprawa-z-echem-moskwy-i-telewizja-dozd> [accessed: 30.05.2022].
- Glantz D., *The Siege of Leningrad 1941-44: 900 Days of Terror*, Osceola, Zenith Press, 2001, 224 pp.
- Gordon o blokadzie Leningrada* [Gordon on the Siege of Leningrad], May 10, 2018. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=Jbgw796ixPw> [accessed: 30.05.2022].
- Kak zhestokaia blokada Leningrada vo vremia Vtoroi mirovoi voiny ob “iasniaet otnoshenie Putina k Ukraine* [How the Brutal Siege of Leningrad During World War II Explains Putin’s Attitude Toward Ukraine], March 10, 2022.

- Available at: <https://www.turan.az/cache/2022/Worldwide/free/news-2022-3-free-Worldwide-ru-2382.htm> [accessed: 30.05.2022].
- K 110-letiiu Ol'gi Berggol'ts. Ee golos podderzhival zhizn' v osazhennom Leningrade* [To the 110th Anniversary of Olga Bergholtz. Her Voice Sustained Life in Besieged Leningrad], May 16, 2020. Available at: <https://www.prlib.ru/news/1298186> [accessed: 30.05.2022].
- Levine P.A., *Obudźcie tygrysa. Leczenie traumy* [Waking the Tiger: Healing Trauma: the Innate Capacity to Transform Overwhelming Experiences], trans. B. Jarząbska-Ziewiec, Warszawa, Wydawnictwo "Czarna Owca", 2018, 212 pp.
- Ne slyshali pro "Dozhd'"* [Haven't Heard of "Rain"], February 28, 2014. Available at: <https://www.levada.ru/2014/02/28/ne-slyshali-pro-dozhd/> [accessed: 30.05.2022].
- Petrov I., "*po krainei mere ne priamo na nashikh glazakh*" (vypiski iz zhurnala boevykh deistvii GA Sever) ["at least not right in front of our eyes (extracts from GA North's combat log)"]. Available at: <https://labas.livejournal.com/1054907.html> [accessed: 30.05.2022].
- Proverka prokuratury ne vyjavila na "Dozhde" ekstremizma* [The Inspection of the Prosecutor's Office Did Not Reveal Extremism on "Rain"], January 31, 2014. Available at: https://tvrain.ru/teleshov/novosti_sajta/proverka_prokuratury_ne_vyjavila_na_dozhde_ekstremizma-361731/ [accessed: 30.05.2022].
- Putin V., *The Real Lessons of the 75th Anniversary of World War II*, June 18, 2020, "The National Interest". Available at: <https://nationalinterest.org/feature/vladimir-putin-real-lessons-75th-anniversary-world-war-ii-162982> [accessed: 27.05.2022].
- Reid A., *Leningrad. Tragedia oblężonego miasta 1941-1944* [Leningrad: Tragedy of the City Under Siege: 1941-1944], Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2012, 629 pp.
- Rogoża J., *Rosja: Atak na TV "Deszcz", ostrzeżenie dla Internetu* [Russia: Attack on TV "Rain", Warning for the Internet]. Available at: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-02-05/rosja-atak-na-tv-deszcz-ostrezenie-dla-internetu> [accessed: 30.05.2022].
- "Sdvig v storonu gordosti i paradnosti"* ["Shift Towards Pride and Grandeur"], April 20, 2015. Available at: <https://www.levada.ru/2015/04/20/sdvig-v-storonu-gordosti-i-paradnosti/> [accessed: 30.05.2022].
- Secretary of State Antony J. Blinken and Latvian Foreign Minister Edgars Rinkēvičs at a Joint Press Availability*, 7 March 2022. Available at: <https://www.state.gov/secretary-of-state-antony-j-blinken-and-latvian-foreign-minister-edgars-rinkevics-at-a-joint-press-availability/> [accessed: 27.05.2022].
- Sindeeva N., *Ia khochu izvinit'sia pered liud'mi, kotorykh eto deistvitel'no zadelo, takie liudi byli i vnutri telekanala* [I Want to Apologize to the People Who

- Were Really Hurt by This, There Were Such People Inside the TV channel], January 29, 2014. Available at: https://tvrain.ru/teleshov/here_and_now/natalja_sindeeva_ja_hochu_izvinit_sja_pered_ljudmi_kotoryh_eto_dejstvitelno_zadelo_takie_ljudi_byli_i_vnutri_telekanala-361621/ [accessed: 30.05.2022].
- Situatsiia s telekanalom “Dozhd”* [The Situation with the TV channel “Rain”]. Available at: <https://www.levada.ru/2014/02/28/situatsiya-s-telekanalom-do-zhd/> [accessed: 30.05.2022].
- Sokolov M., *Blokada ot “Dozhdia”* [Blockade from the “Rain”], January 27, 2014. Available at: <https://www.svoboda.org/a/25243821.html> [accessed: 30.05.2022].
- Studen S., Janowski K., *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne* [Trauma – Controversy Around the Concept, Diagnosis, Consequences, Practical Implications], “Roczniki Psychologiczne” [“Annals of Psychology”] 2016, vol. XIX, no. 3, pp. 549-565. DOI <http://dx.doi.org/10.18290/rpsych.2016.19.3-5pl>
- Toynbee A.J., *Studium historii [A Study of History]*, trans. J. Marzęcki, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2000, 845 pp.
- Wood E.A., *Performing Memory: Vladimir Putin and the Celebration of World War II in Russia*, “The Soviet and Post-Soviet Review” 2011, no. 38, pp. 172–200. Available at: https://moodle.swarthmore.edu/pluginfile.php/82485/mod_resource/content/0/wood.pdf [accessed: 30.05.2022].

